

УДК 37.013.42.035

Гордієнко Н. В.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна

Бобела С. І.

аспірант кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Авторами проаналізовано наукові розвідки представників різних теоретичних напрямків та дискурсів із питань сутності соціального виховання; обґрунтовано, що соціальне виховання слід розглядати як соціально-педагогічну категорію.

Аргументовано, що соціальне виховання є складовою соціалізаційного процесу; має практично-зорієнтований характер та спрямоване на формування соціально значущих якостей особистості, необхідних для успішної соціалізації особистості. Доведено, що соціальне виховання доцільно розглядати як процес, котрий здійснюється в інтересах держави.

Ключові слова: соціальне виховання; соціалізація; соціальна педагогіка; соціальні інститути; об'єкти та суб'єкти соціального виховання.

Постановка проблеми. Інтенсивність соціально-політичних та економічних змін, що відбуваються в Україні, пошук нових ціннісних орієнтирів, суперечливість і різноспрямованість ціннісних уподобань стали основними характеристиками українського суспільства початку ХХІ сторіччя, а поглиблення цих процесів та синтез різноманітних передумов становлення особистості призводять до посилення динаміки зміни змісту та чинників соціалізації підростаючого покоління, що висуває на перший план проблему активізації людського фактора, цілеспрямованого формування соціально значущих якостей особистості, необхідних їй для успішної соціалізації. Виходячи з даної ситуації, виникає гостра потреба в ефективній, науково обґрунтованій системі соціального виховання, що могла б захистити молоде покоління від руйнівних наслідків кризи, яку переживає країна.

Враховуючи вище зазначене, можна стверджувати, що вирішення сучасних проблем соціальної педагогіки і соціального виховання неможливе без ретельного аналізу історичного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як суспільний феномен, що має досить тривалу історію становлення, соціальне виховання розглядалося багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями (О. Безпалько, А. Волошин, Г. Лещук, С. Лобанова, Л. Цибулько, К. Чертова, Р. Шакурова та ін.).

Різним аспектам історії соціального виховання в Україні присвячено дисертаційні дослідження: Т. Янченко «Соціально-педагогічна підтримка дітей, які потребували захисту, в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ століття», Л. Цибулько «Соціальне виховання у вітчизняній педагогічній теорії і практиці 20-х – 30-х років ХХ ст.»; К. Чертова «Теорія та практика соціального виховання школярів в Україні в другій половині ХХ ст.»; Л. Штефан «Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20-ті – 90-ті роки ХХ ст.)»; А. Рижанова «Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті» та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У центрі уваги дослідників були різні питання процесів навчання та виховання підростаючого покоління. Розвідки

згаданих учених певною мірою збагатили науково-інформаційну базу та дозволяють стверджувати, що дослідження саме соціального виховання потребує подальшого вивчення та висвітлення в історико-педагогічному контексті.

Мета нашої публікації – на основі аналізу наукових розвідок представників різних теоретичних напрямків та дискурсів із питань сутності соціального виховання розкрити зміст досліджуваного феномена.

Виклад основного матеріалу. Для теоретичного осмислення виникнення, розвитку та становлення соціального виховання важливо виходити з того, що людина (як істота соціальна) є продуктом соціальних відносин.

Розглядаючи генезу соціального виховання, можна сказати, що воно не було однаковим на кожному періоді розвитку людства, але спільною рисою було те, що людина готувалася не до життя в цілому, а до життєдіяльності в різноманітних соціокультурних умовах на всіх історичних етапах.

Сучасна дослідниця С. Лобанова [1], здійснюючи історичну ретроспективу розвитку соціального виховання як наукової категорії, виділяє певні етапи в його розвитку.

Донауковий етап – від первісного суспільства до початку XIX – період, коли соціальне виховання реалізовувалося на практиці через діяльність різноманітних суспільних і педагогічних інституцій.

Науковий етап – XIX-XX ст. – поділяє на декілька періодів: початок і середина XIX ст. – більшість філософів і педагогів акцентують увагу на соціальних аспектах виховання; кінець XIX ст. – посилюється соціологічний підхід до визначення предмету педагогіки, виникає соціальна педагогіка; початок XX ст. – соціальна педагогіка й соціальне виховання трактуються як складові частини загальної педагогіки; 20-30-ті рр. XX ст. – розроблено методологічні основи соціальної педагогіки, отримала розвиток концепція соціальної детермінованості виховання; триває становлення статусу соціального виховання як наукової категорії; 50-60-ті рр. – соціальна педагогіка починає інституюватись як теоретичне осмислення й обґрунтування масового соціального виховання, як робота в соціумі; 60-70-ті рр. – розробляється питання соціального виховання в контексті співвіднесення його наукового розуміння з практикою реалізації, із роллю та місцем школи в системі виховання і, відповідно, зі змістом її діяльності; 80-90-ті рр. – соціальне виховання (соціальна педагогіка) поступово набувають статусу галузі наукового знання, що досліджує процес гармонізації відносин особистості й суспільства, людина та середовища [1].

Підґрунтям для розробки сучасної теорії соціального виховання була діяльність відомих теоретиків і організаторів вітчизняної освіти Г. Гринька (1890–1938), В. Дурдуківського (1874–1938), Я. Мамонтова (1888–1940), Я. Ряппо (1880–1958), О. Попова (1890–1958) та інших, які зробили першу спробу створити систему українського соціального виховання в 20-ті роки XX століття [2].

Основоположником теорії соціального виховання в Україні можна з упевненістю вважати В. Зеньковського, котрий у 1918 р. (у праці «Соціальне виховання, його завдання і шляхи») зазначав, що «Ніколи наша країна так сильно не потребувала широкої організації соціального виховання, як у тривожні й відповідальні роки перебудови всього державного організму, які ми зараз переживаємо. Завдання соціального виховання невідкладне, воно повинне бути поставлене рішуче й настійливо. Нехай молоді демократичні організації, земства, міста, різноманітні спілки зрозуміють, що час не чекає, що небезпека соціального самоотруєння, яка насувається, є великою. Але завдання соціального виховання не тільки повинне бути поставлене, воно повинне бути розв'язане! Ми закликаємо всі життєві сили країни усвідомити це й зробити все, що можливо, і для врятування дітей від отруйного дихання сучасності, і для підготовки їх до гідної участі в новому житті» [3, с. 8].

У липні 1920 року Наркомос УРСР видав Декларацію про соціальне виховання дітей де визначалися основні принципи політики Радянської України у галузі освіти і виховання підростаючого покоління, що кардинально відбилося на законодавстві у сфері соціальної підтримки материнства й дитинства. Окремі питання в документі трактувалися з позицій теорії «відмирання школи», замість шкіл рекомендувалися дитячі будинки та дитячі комуни, основним підручником проголошувалося життя, недооцінювалася роль сім'ї у вихованні дітей, а безпосередньо соціальне виховання розглядалося як засіб руйнування сім'ї й усунення її від виховання дітей. Так, при відомстві народної освіти було створено особливі відділи правового захисту неповнолітніх (декрет 4 березня 1920 р.), регламентовано діяльність комісії у справах неповнолітніх (Положення від 12 червня 1920 р.), передано у відомство народної освіти опіку над неповнолітніми (декрет 12 грудня 1920 р.), створено надзвичайну комісію з покращення життя дітей та дитячу соціальну інспекцію (декрет 23 жовтня 1921 р.). У відомстві охорони здоров'я було організовано особливі відділи охорони материнства й дитинства і охорони здоров'я дітей. Паралельно розвивалося і законодавство з окремих питань (освіта, охорона здоров'я, організація дитячих закладів, дитяча праця, боротьба з безпритульністю та ін. [4, с. 48 – 50].

Про підвищення ролі соціального виховання говорив А. Попов, наголошуючи при цьому, що доля дитини має цікавити не тільки батьків, сім'ю, але й суспільство в цілому. Саме тому «сімейні» функції повинен узяти на себе весь «соціальний організм», створюючи таким чином нову соціальну функцію – соціальне виховання» [5, с. 237].

Тодішній нарком освіти Г. Гринько так тлумачив сутність соціального виховання: «соціальне виховання, в розвиненому вигляді, є загальна організація дитинства, влаштування колективного життя всього дитячого населення. Це має на увазі повне усунення роз'єднаності дітей по між індивідуалістичними сім'ями, що очевидно неможливе є без організації соціалістичного господарства й зміни всього укладу життя» [6, с.16]. Він вказував, що це не вихідна точка, а кінцева мета розвитку соціального виховання [7, с. 289].

У березні 1920 р. було затверджено українську радянську систему освіти, яка діяла з різними доповненнями десять наступних років. В основу даної системи було покладено соціальне виховання, а робота всіх освітніх і виховних закладів будувалася за трудовим принципом (на базі продуктивної праці для виявлення професійних нахилів дітей) і за своїми завданнями та змістом утворювала єдину систему професійної освіти. Г. Гринько виходив з важливих потреб українського народу: підготовка кваліфікованих робітників для потреб відбудови господарства; організація захисту дітей і турбота про значну кількість сиріт і напівсиріт, які з'явилися у результаті революції та війни (1 млн, або 1/8 всіх дітей) [8].

Окреслені підходи свідчать про применшення виховної функції сім'ї й надання пріоритету лише системі соціального виховання. Це, своєю чергою, призвело до того, що збільшилася кількість безпритульних неповнолітніх, а до прикладу, на Закарпатті були створені спеціальні каральні загони, спрямовані на боротьбу з дитячими бандами [9, с. 12]. Критикуючи мораль «вільної любові» Августи Волошин звертається до громадян із питанням «Коли дитина росте без батька, без матері, який тип громадянина виросте з неї?» [9, с. 12].

Як стверджує Т. Калуга, саме «Декларація про соціальне виховання дітей» визначила спрямованість розвитку педагогічної теорії в Україні й особливості формування її понятійно-термінологічної системи. З допомогою цього документа «соціальне виховання» стає провідною, системоутворювальною категорією, яка підпорядковувала такі поняття, як «охорона дитинства», «дитячий будинок», «дефективні діти» тощо [10, с. 127].

В умовах сьогодення соціальне виховання як сфера наукового знання та соціальної практики олюднює, педагогізує середовище. На думку В. Бочарової, такий підхід не приймає монодисциплінарності, а передбачає опору на інтегративну цілісну концепцію людини, орієнтовану на встановлення міждисциплінарних зв'язків у структурі людських дисциплін. Це сприяє зміцненню необхідної наукової бази всіх сфер соціальної політики [11].

Соціальне виховання здійснюється у процесі взаємодії особистості в різних відносно автономних сферах життєдіяльності: освіта, організація соціального досвіду людини, індивідуальна допомога їй; забезпечується суспільством та державою в організаціях, що спеціально створюються для його здійснення (школа, мережа позашкільних закладів, дитячі та молодіжні організації), а також в тих, де виховання не є провідною функцією (армія, виробництво, громадські об'єднання) [12, с. 29].

Важливою складовою змісту соціального виховання є усвідомлення життєвої необхідності активності (а зокрема – трудової), розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання, готовності до соціальної творчості як умови соціальної адаптації, конкурентоспроможності й самореалізації особистості в ринкових відносинах.

Аналіз представлених трактувань досліджуваної дефініції «соціальне виховання» вказує на те, що, при всій відмінності трактування у всіх дослідників є спільне прагнення показати, що соціальне виховання – це процес і результат соціального становлення особистості. Більшість дослідників орієнтуються на інтереси й потреби суспільства та держави, на соціальне замовлення й убачають призначення соціального виховання в регуляції соціальної поведінки дитини відповідно до цінностей і норм, що існують у соціумі. У той же час в інтерпретації змісту соціального виховання є свої особливості, представлені потребами різних категорій населення (з урахуванням національної, релігійної, соціальної тощо приналежності); системність, що передбачає взаємодію різних соціальних інститутів; процес набуття людиною соціально позитивних якостей; педагогічний механізм соціалізації тощо.

Соціальне виховання доцільно розглядати як у широкому, так і вузькому значенні. У широкому значенні соціальне виховання охоплює всі види виховання (моральне, духовне, фізичне та ін.). У цьому випадку головна мета соціального виховання полягає у формуванні людини, готової до виконання суспільних функцій працівника і громадянина. У вузькому – соціальне виховання розуміють як розвиток людини в спеціально створених виховних організаціях у процесі планомірного створення умов для її відносно цілеспрямованого позитивного розвитку та духовно-ціннісного орієнтування, як багаторівневий процес засвоєння знань, норм поведінки, відносин у суспільстві, у результаті якого особистість стає повноправним членом суспільства [13, с. 90].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що основними коментарями до характеристик соціального виховання є:

- Соціальне виховання є складовою соціалізаційного процесу й виступає одним із головних факторів соціалізації особистості.
- Соціальне виховання має практично-зорієнтований характер та спрямоване на формування соціально значущих якостей особистості, необхідних для успішної соціалізації особистості.
- Соціальне виховання доцільно розглядати як процес, котрий здійснюється в інтересах держави, а тому його слід розглядати у вузькому та широкому значенні цього слова.

Соціальне виховання реалізуються у контексті взаємодії суб'єкта й вихованця. При цьому в процесі соціального навчання цілеспрямовано передаються

підростаючому поколінню соціальні знання, вміння й навички, що сприяють соціалізації, а соціальне виховання виступає як цілеспрямований процес формування соціально значущих якостей особистості, необхідних для успішної соціалізації.

Висновки. Отже, соціальне виховання – це складник процесу соціалізації, педагогічно регульована і цілеспрямована діяльність, спрямована на формування соціальної зрілості і розвитку особистості за допомогою включення її в різні види соціальних відносин у спілкуванні, навчанні тощо та соціально-корисній діяльності, який відбувається під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у більш ґрунтовному вивченні позитивних результатів історичного досвіду соціального виховання неповнолітніх, які доцільно застосовувати в сучасних умовах.

Список використаної літератури

1. Лобанова С. Історична ретроспектива розвитку соціального виховання як наукової категорії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*: URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/naturaJ/nwnu/ped/2010> (дата звернення: 17.12.17).
2. Чертова К. М. Розвиток ідей соціального виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці (друга половина XX століття) : автореф. дис. ... к. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2007. 22 с.
3. Зеньковский В. В. Социальное воспитание, его задачи и пути. Москва: Педагогика, 1981. 91 с.
4. Люблинский П. Защита прав матери и ребенка и товарищеские суды. *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва-Ленинград, 1931. Т. XI. № 1. С. 46 – 51.
5. Попов О. І. Декларація Нарком освіти УСРР про соціальне виховання дітей. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / упор. Л. Д. Березівська та ін. Київ: Науковий світ, 2003. С. 237 – 240.
6. Порадник по соціальному вихованню дітей / упоряд. Ценсоцвих Нарком освіти УССР. Харків: Всеукраїнське держ. видавництво, 1921. 131 с.
7. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.
8. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: у 2-х т. Т. 1. (1917-1943 рр.). Монографія. Київ: Видавець Ешке О. М., 2002. 328 с.
9. Волошин А. Про шкільне право будучої української держави (Відбитка з Наукового збірника Т III Українського університету в Празі). Прага, 1943. 16 с.
10. Калуга Т. О. Поняття «соціальне виховання» в понятійно-термінологічній системі вітчизняної педагогіки 20-х років XX століття *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 5 (216). С. 125 – 131.
11. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы. Москва: БуЯ-Аргус, 1994. 207 с.
12. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
13. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.

References

1. Lobanova, S. (2010). Historical retrospective of the development of social education as a scientific category. *Scientific Journal Volyn National University of Lesya Ukrainian*. Retrieved 05/01/2018, from: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/naturaJ/nwnu/ped/> (in Ukr.)
2. Chertova, K. M. (2007). Development of ideas of schoolchildren social education in native pedagogical theory and practice of the second part of the 20-th century (PhD dissertation) *Theses*. Lugansk: Lugansk University (in Ukrainian)
3. Zenkovsky, V. V. (1981). *Social education, its tasks and ways*. Moscow: Pedagogy (in Rus.)
4. Lyublinsky, P. (1931). Protection of the rights of mother and child and comrades' courts. *Magazine for the study of early childhood*. Moscow-Leningrad, T. XI, №1, 46-51. (In Rus.)
5. Popov, O. I. (2003). Declaration by the People's Commissar of Education of the USSR on the social upbringing of children. Little-known primary sources of Ukrainian pedagogy (second half of the nineteenth and twentieth centuries) In L. D. Berezivskaya et al. Kiev: Science World (In Ukr.)
6. *Social education advisor for children* (1921). Comptroller of the Tsensotsvyh Committees of the Ukrainian SSR. Kharkiv: All-Ukrainian State Publishing House (in Ukr.)
7. Lyubar, O. O., Stelmakhovich, M. G., Fedorenko, D. T. (2003). *History of the Ukrainian school and pedagogy*. Kiev: T-to "Knowledge", COO (in Ukr.)

8. Likarchuk, I. L. (2002). Ministers of Education of Ukraine: In 2 t. T. 1. (1917-1943). Monograph. Kiev: Publisher, Yashke O. M. (in Ukr.)
9. Voloshin, A. (1943) On the School Law of the Future of the Ukrainian State (Reflection from the Scientific Collection T III of the Ukrainian University in Prague). Prague 16 sec. (in Ukr.)
10. Kaluga, T. O. (2011). The concept of "social upbringing" in the conceptual-terminological system of national pedagogy of the 20th years of the twentieth century. *Bulletin of Taras Shevchenko National University, №5(216), 125-113* (in Ukr.)
11. Bocharova, V. G. (1994). *Pedagogy of social work. Moscow: Buya-Argus* (in Rus.)
12. Bezpalko, O. V. (2009) *Social pedagogy: diagrams, tables, comments: textbook [for students of higher education]*. Kiev: Center for Educational Literature (in Ukr.)
13. *Encyclopedia for professionals in the social sphere* (2012). In I. D. Zvereva (Ed.). Kyiv, Simferopol: The Universe (in Ukr.)

Gordienko N. V.

*Ph.D. Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Correctional Education
Drogobych State Pedagogical University of Ivan Franko, Ukraine*

Bobela S. I.

*post-graduate student of the Department of Social Pedagogy and Correctional Education
Drogobych State Pedagogical Ivan Franko University, Ukraine*

SOCIAL EDUCATION AS A SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL CATEGORY

Introduction. *The authors prove that in today's conditions there is an urgent need for an effective, scientifically grounded system of social education that could protect the younger generation from the devastating effects of the crisis that the country is experiencing. It is substantiated that the solution of modern problems of social pedagogy and social upbringing is impossible without a careful analysis of historical experience.*

Purpose. *On the basis of the analysis of scientific investigations of representatives of various theoretical directions and discourses on the issues of the essence of social education, to disclose the content of the phenomenon under study.*

Methods. *The dialectical method was used in this work, which enabled us to consider the object of research in all its interconnections and dependencies; comparative-historical and methods that ensured the penetration of the essence of the process of social education of the girl; the method of theoretical generalization, which made possible the formation of substantiated conclusions based on the results of scientific research work.*

Results. *It is proved that research on the content and main areas of social education requires further study and coverage in the historical and pedagogical context.*

Originality. *The expediency of distinguishing the following basic characteristics of social education is argued: social education is an integral part of the socialization process and is one of the main factors of socialization of the individual; social education has a practically oriented character and is aimed at the formation of socially important personality traits, necessary for the successful socialization of the individual; it is expedient to consider social education as a process carried out in the interests of the state, and therefore it should be considered in the narrow and broad sense of the word.*

Conclusion. *It has been proved that social education is an integral part of the process of socialization, pedagogically regulated and purposeful activity, aimed at forming social maturity and personal development by integrating it into various types of social relations in communication, education, etc., and socially useful activity that occurs under the influence of both objective, and subjective factors.*

Prospects for further scientific research we see in a more thorough study of the positive results of the historical experience of social upbringing of minors, which should be used in modern conditions.

Key words: *social upbringing; socialization; social pedagogy; social institutes; objects and subjects of social education.*

*Одержано редакцією 02.01.2018 р.
Прийнято до публікації 09.01.2018 р.*